

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію **Бойка Дмитра Миколайовича** на тему «Речі в інструментарії символічного насильства в постсучасному суспільстві», поданої до спеціалізованої вченої ради Д.64.051.15 Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології.

Актуальність обраної теми дисертації. Наукова прозробка проблематики соціологічних досліджень природи, видів, феноменальних характеристик та соціальних функцій насилля на усіх етапах розвитку системи соціологічних знань визначалась науковцями як важливий пізнвальний стимул утвердження соціальних відносин та комунікацій між людьми на засадах мирного співіснування та гуманізму. На думку багатьох авторитетних соціологів, зокрема, П.Бергера, Р.Дарендорфа, Р.Колінза, Д.Норта, Н.Смелзера, П.Штомпки О.Тофлера реальне утвердження гуманістичної перспективи соціології передбачає розвиток спеціалізованих досліджень причин відтворення практик насилля, незважаючи на суттєві прогресивні зміни існуючих соціальних порядків у напрямках створення соціальних механізмів захисту прав людини та демократичних цінностей.

В новітніх умовах глобалізації, віртуалізації та індивідуалізації суспільного життя суттєво змінюється ресурсна база життя людей, які в ході свої діяльності активно використовують різні види капіталів – матеріального, політичного, соціального культурного та символічного. На дану обставину, як відомо, звертають свою увагу представники постмодерністської соціології, які підкреслюють тенденцію зростання символічного насильства в організації соціальних порядків та повсякденному житті людей. Сам феномен символічного насильства, як справедливо підкреслює Д.М.Бойко, неможливо сприймати лише як специфічний дискурсивно-знаковий процес чи, навіть, як процес символічного обміну. Вочевидь, що відтворення різних форм символічної боротьби та символічного насильства, пов'язано зі специфічним впливом соціальних детермінант конфліктогенного характеру, ідентифікація яких на даний час є важливою соціологічною проблемою, котра ще не отримала належної наукової розробки. Саме тому тема дисертації Д.М.Бойка, дослідження

якої спрямовано на з'ясування функціонального впливу матеріально-речових чинників на процеси відтворення практик символічного насильства є актуальною як в теоретико-методологічному, так і в прикладному аспектах.

Ступінь обґрунтованості наукових положень дисертації, їх достовірності й новизни. Беручи до уваги спеціальність, за якою захищається дисертант, цілком логічними є його аргументи, щодо предмету та цільової спрямованості дослідження. «Метою роботи є концептуалізація залучення речей до практик символічного насильства» (с. 5). Варто підкреслити, що зусилля автора у напрямку реалізації мети, обумовили певну постановку завдань та відповідну цим завданням вдалу структурну композицію дисертації.

Наукові результати *першого розділу* дисертації «Теоретико-методологічні засади дослідження речей в інтерпретації символічного насильства» (с.11-66) загалом підсумовують аналітичну оцінку дисертантом джерельної бази дослідження та відображують його оригінальну наукову аргументацію стосовно важливості вивчення феномену «соціальності речей» на дискурсивному, просторовому та діяльнісному рівнях. У дисертації здійснена конструктивна спроба експлікації парадигмальних відмінностей при визначенні змісту поняття «символічне насильство» шляхом з'ясування епістемологічної структури даного поняття. У дисертації запропоновано оригінальне визначення символічного насильства як феномену, відтворення якого відображує процесуальний аспект символічної боротьби із застосуванням символічного капіталу для встановлення дискурсивної та дисциплінарної символічної влади, що набуває форму гегемонії.

У *другому розділі* «Концептуалізація залучення речей до символічного насильства» (с.67-130) дисертант проаналізував різні підходи до ідентифікації типологічних форм символічного насильства. У даному зв'язку науково значущим та цінним є концептуальне обґрунтування автором типологічного розрізнення об'єктивного та суб'єктивного символічного насильства, що сприяє розвитку наукових уявлень про різні шляхи здійснення символічної боротьби та встановлення владної гегемонії. Загалом така позиція дисертанта є важливою для розуміння специфіки взаємозв'язку процесів нав'язування та спротиву, які конституують фундаментальну антиномію символічного насильства. Вочевидь,

що саме існування пануючих суб'єктів є неможливим без залучення певних матеріально-речових інструментів забезпечення владного впливу. Саме тому ефективність впливу речей, як доведено в дисертації, в практиках символічної боротьби залежить від успішності їх соціального освоєння. Слід зазначити, що поняття «соціальне освоєння» застосовується дисертантом для тлумачення впливу речей як інструментів-медіаторів, які у своїх можливих формах номінації, кодифікації або стигматизації функціонально сприяють символічній дистрибуції в текстах і дискурсах та їх специфічній реіфікації в просторі відтворення соціальних нерівностей, де речі, окрім свого матеріального субстрату, виступають як знаки та символи даних нерівностей.

Зміст та наукові результати *третього розділу* дисертації «Емпіричне дослідження залучення речей до символічного насильства» (с.131-175) загалом відображують конструктивну спробу автора здійснити верифікацію висунутих концептуальних положень стосовно онтологічних властивостей символічного насилля та його суперечливих суспільних проявів. Слід зазначити, що дисертантом повною мірою усвідомлюється певна складність реалізації даного завдання, тому він підкреслює розвідувально-ілюстративний характер його вирішення. Позитивним аспектом дослідження, на наш погляд, слід вважати узагальнення існуючого досвіду вже проведених емпіричних досліджень практик символічного насильства у західній соціології. Вочевидь, що таке узагальнення здійснено у вітчизняній соціології вперше. У дисертації здійснена аргументація концептуальних та методологічних засад методики кейс-стаді, яку Д.М.Бойко вважає оптимальною для ілюстрації специфіки певних систем прагматичних дій, пов'язаних з залученням речей в практиках здійснення дискурсивного, соціально-просторового та діяльнісного символічного насилля. Автором переконливо доведена перспектива розкриття закономірностей репродукції символічного насильства шляхом дискурсивних практик артикуляції речей-текстів засобами їх «ін'єкції», «опанування», та «обґрунтування» у сферах індустрії культури, політики, товарного споживання, гендеру, релігії (підрозділ 3.1). У дисертації також змістовно проаналізовані емпіричні прояви символічного насильства в практиках приватизації соціального

простору. Інноваційним результатом аналізу такої просторової приватизації є докази важливості врахування специфіки трьох кейсів: 1) кейсу фреймування простору, 2) кейсу транспонування простору, 3) кейсу розриву фрейму шляхами демонстративного нав'язування людям певних речей, які спричинюють зміну їх усталених схем сприйняття, а також способи комунікацій у вузлових точках просторових мереж (підрозділ 3.2). Вочевидь, слід погодитися з думкою дисертанта, що практики демонстративного товарного споживання найбільш виразно відображують діяльнісну специфіку відтворення символічного насильства (підрозділ 3.3). У дисертації наданні переконливі наукові докази, що нав'язування людям «богемного» стилю життя через примус до споживання «незвичних» та «нових» речей реально спричинює травматичну диверсифікацію стилів повсякденного життя – «тобто рутинні практики істеблішменту стають проблематичними для аутсайдерів, що забезпечує підтримку дистанції між ними» (с.175).

Загалом позитивно оцінюючи зміст отриманих наукових результатів слід вказати на їх наукову новизну, науково-теоретичну та практичну значущість, оскільки під зростаючим впливом тенденцій глобалізації, віртуалізації та індивідуалізації суспільного життя будуть посилюватися практики здійснення символічного насильства як інструменту соціального контролю. З огляду на дану обставину, результати проведеного дисертаційного дослідження в аспекті поставленої мети та завдань є актуальними для подальшої наукової розробки теми в теоретичній та емпіричній соціології та відзначаються достатньо високим ступенем наукової достовірності.

Дискусійні положення та зауваження. При загальній позитивній оцінці представленої дисертаційної праці, слід зазначити, що певним науковим ідеям та положенням дисертації притаманний дискусійний характер.

1. Вочевидь автору було б доцільно більш детально врахувати дослідницьку специфіку постмодерністської соціології, виокремлюючи її радикальні концептуальні версії, які спрямовані на обґрунтування конфліктогенного, ризикогенного та деструктивного впливу віртуальної реальності (Ж.-Фр.Ліотар, Ж.Бодрійяр, У.Бек, М.Фуко, С.Жижек та ін.) від

концептуальних стратегій постструктуралізму та неофункціоналізму (П.Бурдьо, Л.Тевено, З.Бауман, Е.Гіденс, Дж.Рітцер, М.Арчер, Дж.Александр, Н.Луман та ін.), у межах яких практики символічного насильства досліджуються в рамках таких відомих дилем, як: свобода і детермінізм, структура і діяльність, прогрес-регрес, суспільство-спільнота та ін. Саме тому автору було б доцільно уникати спокуси надмірної драматизації символічного насильства як це робить, наприклад, Ж.Бодрійяр, стверджуючи у праці «Символічний обмін та смерть», що символічне насилля перетворює людину на манекена або робота.

2. У дисертації дана змістовна характеристика проблемної ситуації, яка обумовлює наукову значущість розробки теми, однак слід констатувати відсутність чіткого формулювання автором наукової проблеми, загальний зміст якої опосередковано відображує мета дослідження, а також одержані нові результати, яким притаманна наукова новизна та змістовні узагальнення, сформульовані у висновках дисертації.

3. Намагання дисертанта здійснити ідентифікацію сутнісних ознак практик символічного насильства на основі використання пізнавального потенціалу понять «символічний капітал», «символічна боротьба», «символічна гегемонія» є цілком зрозумілими та виправданими. Проте важливо враховувати і специфіку певних форм прямого зв'язку символічного насилля з іншими типами насилля, зокрема з фізичним та політичним насиллям. Так символічний образ поліцейського з певними речовими атрибутами цього образу (гумова палиця, наручними, електрошокери, газові балончики та ін.) демонструє не лише наявність певного обсягу та демонстративного виразу символічного капіталу цього службовця, але й його готовність у певних ситуаціях до легітимного застосування фізичного насилля, свідомо мотивуючи у такому разі свої насильницькі дії дозвільним характером діючих політико-правових норм.

4 У назві дисертації поняття «постсучасне суспільство» використане автором по суті як метафора, яка підкреслює значущість актуалізації дослідницького потенціалу постмодерністської соціології. Однак важливо враховувати, що у новітніх конфліктологічних та феноменологічних соціологічних теоріях. робиться акцент на онтологічних ознаках суспільств

«незавершеного модерну» (Ю.Габермас), «пізнього капіталізму» (Й.Тернборн, Ф.Джеймісон), а також «постіндустріального суспільства» (Д.Бел, А.Турен, П.Друкер), «інформаційного суспільства» (М.Кастельс, О.Тофлер), «суспільства знань» (Г.Бехман). Вочевидь, що сам зміст цих специфічних ідентифікаційних онтологічних ознак важливо враховувати при подальшому спеціалізованому вивченні матеріально-речових детермінант символічного насильства.

Наукова і практична значущість дисертаційної роботи. Важливо зазначити, що дослідницька стратегія, яку сформулював дисертант при визначенні теми дисертації, її теоретичних і методологічних засад, об'єкта, предмета та мети, виявилась продуктивною та результативною. Незважаючи на те, що при характеристиці проблемної ситуації автор висловив думку що символічне насильство чинить свій деструктивний вплив на сферу повсякденного життя людей, оцінюючи зміст представлених у дисертації теоретичних результатів доцільно визнати їх значущість для вивчення проявів символічного насилля і в системі міжінституціональних взаємодій, де такий вид насилля є атрибутивним елементом ринкової конкуренції. Саме тому результати дослідження можуть бути корисними при вирішенні завдань модернізації національних та регіональних програм соціальної політики з метою гуманізації суспільного в аспектах подолання різних форм соціальної дискримінації і соціального відторгнення, яке спричинено різними видами насильства. Аргументація дисертантом дослідницької стратегії вивчення феномену «соціальності речей» на дискурсивному, просторовому та діяльнісному рівнях має вагоме наукове значення для розуміння об'єктивних каузальних чинників стабільного відтворення символічного насильства в суспільствах різного типу. Матеріал дисертації у якості інформаційного джерела вже був успішно апробований автором при підготовці та викладанні таких навчальних курсів, як «Новітні соціологічні теорії», «Критичний аналіз сучасного суспільства», «Критична соціологія». «Річ. Символ. Насильство», які мають перспективу бути основою нової освітньої програми для студентів соціологічних спеціальностей.

Повнота викладу основних результатів дисертації. Зміст дисертації достатньо повно відображений у 14-ти опублікованих наукових працях, з яких 4

статті опубліковані у вітчизняних фахових виданнях, 1 закордонна стаття, 2 статті у періодичних вітчизняних виданнях та 7-ми тез доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації на наукових конференціях

Загальні висновки. Автореферат дисертації відповідає вимогам МОН України, а його зміст ідентичний основним положенням дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження Бойка Д.М. є самостійною і завершеною науковою. Отримані наукові результати мають теоретичну і практичну цінність. Оформлення дисертаційної роботи відповідає встановленим вимогам МОН України. Дисертація відповідає профілю та паспорту спеціальності 22.00.01, зокрема, п.2 - вивчення постулатів та інших вихідних тверджень стосовно соціального життя суспільства, поведінки людей та способів їх взаємодії; п.4 - вивчення загальносоціального і власне соціологічного понятійно-категоріального апарату

.Вважаю, що дисертація Бойка Дмитра Миколайовича «Речі в інструментарії символічного насильства в постсучасному суспільстві», відповідає вимогам до кандидатських дисертацій, які передбачені пунктами 11, 12, 13 та 14 Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а сам дисертант заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук зі спеціальності 22.00.01 – теорія та історія соціології.

Офіційний опонент, завідувач кафедри
теорії та історії соціології факультету соціології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, доктор
соціологічних наук, професор

Судаков Володимир Іванович

16 травня 2019 р.

Підпис Судакова В.І. підтверджую:

